

Trávníček, František

[Úvod]

In: Trávníček, František. *Neslovesné věty v češtině. Díl I, Věty interjekční*. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1930, pp. [11]-16

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118763>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DÍL I.

Věty interjekční*.

5. 1. Interjekce (citoslovce**) lze dělit podle toho, vztahují-li se k člověku či k něčemu mimo něj, na subjektivní a objektivní (= dělení Zubatého).

Subjektivní citoslovce vyjadřují dílem nějaký pocit mluvčí nebo jiné osoby, dílem nějaký projev vůle; lze je proto dělit na citová a vybízecí. K prvním náleží citoslovce vyjadřující radost, žalost, libost, ošklivost, podiv, pocit zimy a pod., na př. *ach, och, já, fuj, aj, br (bř)*, k druhým citoslovce jako *nuže, pst, na*, staročes. *toti* »hle« a j., jež můžeme podrobněji roztržďovat na citoslovce rozkazovací (*pst*), nabízecí (*na*) a ukazovací, deiktická (*toti*). Někdy má citoslovce dvojí význam: *fuj* znamená buď »mám ošklivost, je mi to ošklivé« nebo »dej to pryč, nehrej si s tím« atp., t. j. má význam citový a imperativní. Podobně je s *muk*: *on už ani muk* »nemukl, nehlesl« || *teď už ani muk* »ani nehlesni, nehlesněte!«

Objektivní citoslovce jsou výrazem, napodobením nějakého zvuku mimo člověka, a to buď zvuku zvířecího (*mú, bú, mé, haf* atd.) nebo zvuku provázecího nějaký vnější děj. Tak na př. *bác* napodobuje zvuk při pádu, *břink* zvuk při pádu nebo rozbití a *pod., fr* zvuk při náhlém vzletnutí ptáka atd.

2. Nezřídka nelze přesně oddělovati citoslovce subjektivní od objektivních. Tak citoslovce typu *mú* mohou vyjadřovat nejen

* Upozornil na ně několikrát jako na primitivní, archaický větný typ Zubatý: ve VěstnČAkad. X (1901), 527; v LF. XXXVI (1909), 107 pozn. a XLIII (1916), 431; v RocznSl. II (1909), 11. — Srovn. i u Brugmanna, Die Verschiedenheiten der Satzgestaltung... (Berichte über die Verhandl. der Sächs. Ges. d. Wiss. zu Leipzig, Philog.-hist. Kl., 1918), 20 sl.

** Čes. název citoslovce není zvlášť vhodný, protože označuje vlastně jen část interjekcí, totiž interjekce citové. Ale užívám ho také, protože se vžil jako souborné pojmenování všech interjekcí.

zvířecí zvuk, nýbrž i lidský. Pozoruje se to zejména u sloves utvořených z citoslovce (§ 10); na př. *baf* (o psu) a *vy-bafnout* na někoho; podobně se užívá o lidech i o zvířatech sloves *prskati*, *bečeti*, *syčeti*, *hučeti*, *chňapnouti* a j. Někdy jde o napodobení původně zvuku lidského, někdy zvířecího a někdy snad toho i onoho.

Stírá se však rozdíl i mezi citoslovci, jež jsou od původu lidské nebo zvířecí zvuky, a mezi objektivními citoslovci typu *bác*. Tak sloveso *hučeti* vzniklo z citoslovce *hu* označujícího buď lidský nebo zvířecí zvuk anebo zvuk provázející nějaký přírodní jev: *člověk zahučel* || *zvíře hučí* || *voda hučí*; podobně lze užívatí slovesa *fučeti*. Dále pozorujeme, že se interjekcí typu *bác* užívá i o lidské činnosti: *okno bác* || *vzal kámen a bác do vody*; *okno břínk* || *břínk ho* »dal mu políček«. Tím se tato citoslovce sice nestávají subjektivními v pravém smysle, protože nevyjadřují ani pocit ani projev vůle člověka, ale přenášejí se z vnějšího světa na člověka, vztahují se naň. Tu pak mohou mívati i rozkazovací význam jako citoslovce subjektivní: *hup do toho!* = skoč do toho; *bum do toho!* = udeř do toho atpod. Toto přenášení objektivních citoslovcí do subjektivní oblasti je, jak se zdá, pozdější a vzniklo až tehdy, když už si jazyk vytvořil slovesa, interjekční i jiná. Původní význam objektivních citoslovcí typu *bác* byl bez pochyby indikativní a po stránce časové minulý nebo praesentní: *bác* = udělalo to *bác* (spadlo to), *hr* = dělá to *hr* (hrčí to) atpod. Podle sloves *bácnouti*, *hrčeti*, *padnouti* atd. nabylo *bác* významu »udělati *bác*«, a to ve smyslu podmětném (*okno bác*) i předmětovém (*on bác s tím*). A vedle toho vzniklo i způsobové rozlišování: *okno bác* nebo *on bác s tím* = indikativ || *bác s tím!* = imperativ (= *bácní*, *uhod' s tím*).

Objektivní citoslovce typu *bác*, *břínk*, *pác* vyjadřují zvuky, jimiž člověk napodobuje — snad bezděčně, snad úmyslně — zvuk vznikající při nějakém vnějším jevu, při pádu atpod. Nazývají se proto onomatopoická*. Ale onomatopoická jsou i citoslovce typu *mú*, *haf*, *bu* (*bú*), vyjadřující zvířecí zvuky. Od nich nelze dobře odlišovati některá citoslovce subjektivní, jak jsme viděli výše.

* Český název by mohl býtí zvuková nebo zvukotvorná. Název zvukodobná, jehož užívá Ertl a Jiráni, není tuším příliš vhodný. Někteří jazykozpytci je jmenují onomatopoiá a interjekcemi označují všechna ostatní citoslovce; neužívají tedy slova interjekce jako souhrnného názvu.

A objektivní citoslovce onomatopoeická jsou nezřídka totožná se subjektivními a s citoslovci vyjadřujícími zvířecí zvuky (*hu, fu*); srovn. tamt. Proto bývají i tyto interjekce nazývány onomatopoeické. A s nimi se shodují po stránce tvoření i lekteřá čistě subjektivní citoslovce nebo z nich odvozená slovesa, jako *š, ckáti* (= říkati *c*), *chechtati se* a j.

3. Z toho je patrné, že není snadno dělití citoslovce na několik přesně odlišných skupin, hledíme-li k jejich významu a z části i k jejich původu. Po této druhé stránce bylo by lze ukázati ještě na to, že mnohá subjektivní citoslovce, *na, ach, nuže, toti* a j., jsou svou hláskovou podobou bližší slovům neinterjekčním než citoslovce *bác, mu, hr, fr* a j. Tím se však nechci dotýkati otázky o jejich původu, který může býti a bez pochyby také je v podstatě stejný se vznikem ostatních interjekcí.

Ve svých výkladech o citoslovcích v § 6 sl. hledím proto především ke stránce vývojové. Jde mi arciť především o vývoj, jež můžeme sledovati na půdě našeho jazyka, a to v době historické, o vývoj týkající se větné platnosti interjekcí, o zachovávání větné platnosti a o její ztrátu.

Citoslovce *naši* a deiktická citoslovce zájmenného původu *to, ono* a j. se z veliké části odlišují ve vývoji ode všech ostatních interjekcí; z nich se onomatopoeia vyvíjela celkem stejně, interjekce subjektivní pak z části svým způsobem, z části pak tak jako onomatopoeia. Rozlišuji proto dvě skupiny původních interjekcí: *A.* citoslovce onomatopoeická, citová a vybízečí, a *B.* citoslovce deiktická*. Toto rozdělení má lekteřou nevýhodu, ale na druhé straně lze při něm souhrnně probrati stejné nebo podobné jevy (tvoření sloves atp.). Vedle těchto dvou skupin uvádím jako třetí (*C*) citoslovce sekundární.

4. Onomatopoeických citoslovcí objektivních nebo z nich vzniklých sloves se velmi často užívá na označení činnosti provázené zvukem: *najednou bác do bláta* znamená ne tak »udělal bác do bláta, způsobil zvuk *bác*«, nýbrž »upadl, svalil se«; *ptáček fr* = nejen »udělal *fr, frnk*«, nýbrž »odletěl, zmizel«. Označování činnosti cito-

* Deiktické interjekce mají vlastně také význam vybízečí (*to* »hled!«), ale liší se vývojem dosti podstatně od vybízečích interjekcí skupiny *A*; proto je probrám zvláště.

slovcem je beze vsí pochyby velmi primitivní způsob lidské mluvy: člověku utkvívá v myslí zvuk působený pozorovaným jevem, napodobí jej a označuje jím jev sám, činnost samu. Někdy užíváme vedle sebe citoslovce a slovesa označujícího nikoli zvuk, nýbrž činnost nebo její výsledek: *okno břink a rozbilo se*; *ptáček fr a už byl pryč*. To je spřežení způsobu staršího s novějším: staršího, kdy stačila interjekce na vyjádření zvuku i činnosti, a novějšího, kdy je potřebí činnost vyjádřit zvláště. Některá citoslovce nebo z nich odvozená slovesa mají podle souvislosti ten neb onen význam: *okno prásk a rozbilo se* || *z-práskati koho*; *okno břink a rozbilo se* || hors. *břink hu* = dal mu políček, ztrestal jej. Jiná citoslovce zpravidla označují činnost, nikoli průvodný zvuk: při *chňap* (*pes chňap to a utekl*) nemyslíme na zvuk vznikající rychlým zavřením psí tlamy, nýbrž na činnost samu, na zavření tlamy a na rychlé, nenadálé vzetí, uchopení něčeho; *hup* nám znamená rychlý skok.

V těchto případech ustupuje představa zvuku představě činnosti zvukem provázené nebo je jí úplně zatlačena. To se pozoruje i při citoslovcích subjektivních a při slovesích z nich odvozených. Tak na př. *ani muk!* znamená původně »neudělej ani muk«, ale máme tu představu řeči ne tak po stránce zvukové, nýbrž spíše ve smyslu nemístného mluvení, odmlouvání, odporu. Nebo *chechtal se tomu* neznamená »dělal checheche«, nýbrž »vysmíval se, posmíval se, projevil nevážnost« a pod. *Nafoukaný člověk* znamená »pyšný, hrdý, domýšlivý«; představa zvuku *fu* úplně ustoupila představě nezvukové.

Zdá se, že některá citoslovce, jež nazýváme onomatopoickými, vznikla napodobením skutečných onomatopoických citoslovcí až tehdy, když se jich začalo užívat i o činnosti samé, když byl zatlačen jejich zvukový význam; na př. *chmat*, *šmik*, *drč*, *myk* a j. Tertium comparationis byla ráznost, rychlost děje, nikoli zvuk. Srovn. ještě v § 10.

5. Citoslovce jsou slova nesklonná, třebaže mívají funkce, jež se jindy zpravidla vyjadřují různými, zejména slovesnými tvary (*bác* || *bácl* atd.). Většina citoslovcí je nesklonná od původu, některá však vznikla jednak ustrnutím flektovaného tvaru, jednak napodobením starých citoslovcí ze slova flektovaného. Podle toho lze rozlišovati citoslovce původní (vlastní, primární) a nepůvodní

(podružná, sekundární). K původním náleží všechna citoslovce, o nichž byla řeč, k nepůvodním na př. *kybai, vida, kop ho* atpod.

6. Primární citoslovce jsou od původu »článkované zvuky, které vznikají bezděčně při rozličných hnutích a popudech duševních« (NŘ. I, 223). Platí to tuším hlavně pro doby velmi dávné, jistě pro začáteční stádium ve vývoji lidské mluvy, pro první pokročilejší stadia předhistorická a snad i pozdější, malou měrou pro dobu historickou a dnešní, kdy jsou interjekce většinou tradiční materiál jazykový, přecházející s pokolení na pokolení. Jen dítě, dokud žije buď úplně nebo většinou animálně, tvoří bezděčně a hojně rozličné zvuky, jimiž vyjadřuje své pocity anebo vůli, chtění. Dospělý člověk, který přešel od svého okolí mluvu beze změny nebo s nepatrnými změnami, uchyluje se od tradičních výrazů interjekčních jen ve zvláště výjimečných případech citového nebo fyziologického vzrušení, na př. v prudkém hněvu, při veliké radosti, při velikých bolestech a pod. A tu jde zpravidla jen o výraz pocitu, nikoli též o výrazový prostředek sdělovací, komunikační, jímž by chtěla ona osoba vyjádřiti svůj pocit osobě druhé, kdežto tradiční interjekce jsou dnes především prostředky sdělovací, třebaže jimi původně také nebyly.

V starších dobách jazykového vývoje byly interjekce prvky živé, t. j. tvořily se znova, obnovovaly se (Zubatý ve VěstnČAkad. X, 527 a v LF. XXXVI, 114 pozn.) a měnily se nezhůdko podle nálady mluvící osoby (Zubatý ve SbornFilol. III, 199). Tyto okolnosti a ta, že je tomu tak omezenou měrou i v pozdějších dobách, dávají nám možnost vysvětliti si, proč se interjekce někdy odchylují hláskovou podobou od slov neinterjekčních. Jsou na př. interjekce *fi, fu*, ač se *f* v češtině vyskytuje, nehledíme-li k cizím slovům, v domácích jen tam, kde vzniklo hlasivkovou asimilací z *v* (*lof, stofka* . . .); srovn. u Zubatého v LF. l. c. Je *checheche* a z něho vzniklé sloveso *chechtati se*, ač *e* není ani z *o* ani z *ъ*, takže bychom čekali *še* (Z. ve SbornFilol. l. c.). Podobně je *chichichi*, ač se jinde *chi* změnilo v *ši*, a *hehehe* s původním *h*, ač jindy *he* s původním *e* — mimo analogii — není. Je řada jistě starých interjekcí s *h* (*hehehe, hihihí, hii* . . .), ač se *h* v domácích slovech vyvinulo buď z *g* nebo jako hiátová hláska až v době historické, a řada interjekcí s *ch* (*ach, och* . . .), kde není ani z *s* (změnou praslovanskou) ani českou asimilací ze znělé třené hlásky *γ* (vzniklé z raženého *g, bŭch* atd.).

Ve východ. slovenštině není *č*, nýbrž *c* (*cicho...*), ale na slepice se volá interjekcí *tuľuľu* (CzambelReč 156). V chodštině se *ej* vyslovuje jako *ij* (*vijce, dij...*), ale interjekce *hej, hejč, jejej* se vyslovují buď vůbec nebo často s *ej* (HruškaSlovn. 28, 38)*. V západ. nářečích dlouhé slabikotvorné *r, l* zaniklo, je jen krátké, ale interjekce mívají dlouhé *r* a *l*: *bṛ, fṛ, hṛ, pṛ*.

* K otázce dělení a vzniku interjekcí viz u Jirániho, *Skladba jazyka latinského* (Praha 1915) § 35—37.